

Konsorcjum
Migracyjne
Migration Consortium

Witold Klaus

Wywózki (pushbacki) w świetle międzynarodowych standardów praw człowieka

Koalicja organizacji społecznych działających na rzecz migrantów i uchodźców w Polsce

konsorcjum@konsorcjum.org.pl

konsorcjum.org.pl

ul. Szpitalna 5/14, 00-031 Warszawa

Wstęp

Guy Goodwin-Gill argumentował, że „wspólnym problemem wielu instytucji rządowych jest brak uwzględnienia myślenia w kategoriach prawa człowieka *przed* myśleniem o [tworzeniu] polityk [publicznych]” (Goodwin-Gill, 2011, s. 455). Według mnie jednak bardziej prawdopodobne jest inne wyjaśnienie przytoczonych kwestii – rządy są w pełni świadome swoich czynów i stojących za nimi ram prawnych, lecz mimo to celowo działają w celu przekształcenia, a w efekcie zmiany zakresu ochrony, jaką międzynarodowe standardy, a zwłaszcza prawa człowieka, zapewniają osobom w drodze. Zmniejszają w ten sposób i tak już ograniczony zakres ochrony i istniejące zabezpieczenia (Barnes, 2022, s. 442, 446). Rządy doskonale zdają sobie również sprawę z tego, że prawa człowieka są *de facto* jedynymi prawami, do których osoby migrujące mogą się odwołać w celu uzyskania jakiegokolwiek ochrony prawnej, niezależnie od tego, jak bardzo jest ona iluzoryczna i odległa (Crosby, 2014, s. 120). Pozbawienie ich tych praw pozostawia tę grupę bez jakiegokolwiek ochrony przed wszelką polityką i przepisami, które władze stosują lub chciałyby zastosować w przyszłości.

Celem niniejszego tekstu jest nakreślenie standardów międzynarodowych, które muszą być przestrzegane przez wszystkie państwa członkowskie Rady Europy oraz Unii Europejskiej w zakresie traktowania osób w drodze na granicach zewnętrznych UE. Tekst opiera się przede wszystkim na analizie orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (dalej: ETPCz lub Trybunał) i wyjątkowo odwołuje się do orzeczeń Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej (dalej: TSUE), korygujących orzecznictwo ETPCz. Prezentuje on minimalne normy, które państwa członkowskie muszą zapewnić podczas procedur granicznych. Skupia się jednak przede wszystkim na praktykach wywózek (*pushbacków*) i ich prawnej ocenie w orzecznictwie sądów międzynarodowych.

1. Definicja wywózek (*pushbacków*)

Mimo że wywózki (*pushbacki*) są dość powszechną praktyką na zewnętrznych granicach UE, brakuje prawnej definicji tej praktyki. Niektóre organizacje międzynarodowe (takie jak Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy¹ czy Agencja Praw Podstawowych UE²) odnosząc się do tych praktyk i potępiając je, próbowały je również zdefiniować³. Same wywózki

¹ <https://pace.coe.int/en/files/28840/html>

² https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-coe-2020-european-law-li-borders_en.pdf

³ Warta uwagi jest również definicja skonstruowana przez Europejskie Centrum Praw Konstytucyjnych i Człowieka: <https://www.ecchr.eu/en/glossary/push-back/>

(*pushbacki*) próbowano również nazywać w inny sposób (np. *summary expulsion* lub *summary returns*), ale propozycje te nie spotkały się z powszechnym przyjęciem (CoE, 2022, s. 16).

Jedna z najtrafniejszych definicji, która dobrze oddaje to zjawisko, została zaproponowana przez Specjalnego Sprawozdawcę NZ ds. Praw Człowieka Migrantów. Zgodnie z wydanym przez niego dokumentem:

„Pushbacki” to różne środki podejmowane przez państwa, czasami z udziałem państw trzecich lub podmiotów niepaństwowych, które skutkują tym, że migranci, w tym osoby ubiegające się o ochronę międzynarodową, są w trybie doraźnym zmuszani do zawrócenia, bez indywidualnej oceny ich potrzeb w zakresie ochrony praw człowieka, do [określonego] kraju czy terytorium lub na morzu, niezależnie od tego, czy są to wody terytorialne, czy też wody międzynarodowe, skąd usiłowali przekroczyć granicę międzynarodową lub ją przekroczyli⁴.

Jedyna istniejąca prawna instytucja, która odnosi się do praktyk powszechnie określanych jako wywózki (*pushbacki*), to „zbiorowe wydalenia”. Praktyka ta, jako niezgodna z prawami człowieka, została określona w art. 4 Protokołu nr 4 do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka (dalej: EKPC lub Konwencja). Czytamy w nim, że „zbiorowe wydalenie cudzoziemców jest zabronione”. To dość lapidarne stwierdzenie nie zawiera jednak definicji „wydań zbiorowych”. Wyłania się ona jednak z dalszego orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, lecz podlega w nim ciągłym zmianom. W definicji tej słowo „zbiorowy” odnosi się do zasady *non-refoulement* i obowiązku państwa do dokonywania zindywidualizowanej oceny każdego przypadku wydalenia osoby z jego terytorium w celu zapewnienia, że żadna osoba nie zostanie odesłana do kraju, w którym mogłaby spotkać się z torturami lub jakąkolwiek formą niehumanitarnego traktowania. Trybunał oczekuje, że każda osoba będzie miała możliwość przedstawienia argumentów przeciwko wydaleniu, które zostaną poddane należytej ocenie przez władze danego państwa (Hakiki, 2022, s. 139–140)⁵.

⁴ Special Rapporteur on the Human Rights of Migrants, Report on means to address the human rights impact of pushbacks of migrants on li i at sea, A/HRC/47/30, 12 maja 2021, s. 4.

Angielska wersja tej definicji brzmi:

“pushbacks” as various measures taken by States, sometimes involving third countries or non-State actors, which result in migrants, including asylum seekers, being summarily forced back, without an individual assessment of their human rights protection needs, to the country or territory, or to sea, whether it be territorial waters or international waters, from where they attempted to cross or crossed an international border.

⁵ Zob. również *M.K. i inni przeciwko Polsce*, sprawy nr 40503/17, 42902/17 i 43643/17, wyrok z dnia 23 lipca 2020, tezy 172-173.

2. Okoliczności, w których wywózki (pushbacki) stosowane są wobec osób w drodze

W sprawie *Hirsi Jamaa przeciwko Włochom*⁶ Trybunał podkreślił, że państwo ponosi odpowiedzialność prawnomiędzynarodową, jeśli sprawuje nad osobami migrującymi kontrolę zarówno *de iure*, jak i *de facto*. Oznacza to, że ochrona przewidziana w EKPC dotyczy nie tylko zdarzeń, które mają miejsce na terytorium danego państwa, ale również na otwartym morzu i wodach międzynarodowych, jeżeli osoby w drodze znajdują się pod kontrolą funkcjonariuszy określonego państwa. W związku z tym owa jurysdykcja eksterytorialna uwzględnia sytuacje, w których ludzie są ratowani na morzu przez służby graniczne. W takim przypadku osoby migrujące nie mogą zostać zawrócone (czy zmuszone do zawrócenia) do żadnego kraju, który jest znany z łamania praw człowieka lub złego traktowania osób migrujących. Taka interpretacja art. 4 Protokołu 4 EKPC wydaje się być najtrafniejsza, biorąc pod uwagę rosnącą liczbę państw rozszerzających kontrolę graniczną poza swoje terytoria (Barnes, 2022, s. 451; Hakiki, 2022, s. 137), jako że idea eksternalizacji granic staje się wysoce popularna wśród państw Globalnej Północy.

W ramach definicji wydalenia obojętne jest, czy dana osoba zostaje odesłana bezpośrednio za granicę na teren innego państwa, czy też zostaje zmuszona do przejścia za płot graniczny, na ogolone terytorium państwa, które ją wydzieliło. Zgodnie z tym co ETPCz orzekł w sprawie *Shahzad przeciwko Węgrom*⁷:

Wąski pas ziemi po zewnętrznej stronie ogrodzenia, do którego skarżący został odprowadzony, miał jedynie cel techniczny związany z zarządzaniem granicą (...). Wydaje się, że na tym pasie ziemi nie było żadnej infrastruktury i (...), aby dostać się [z powrotem] na Węgry, deportowani migranci musieli udać się do jednej ze stref tranzytowych, co zwykle wiązało się z przejściem przez terytorium Serbii. (teza 49)

Innymi słowy, tego typu techniczne i prawne sztuczki stosowane przez niektóre kraje w celu obchodzenia przepisów, nie mogą ukryć prawdziwego celu podjętych przez nie działań, tj. wydalenia z kraju i powstrzymania osób w drodze przed ponownym wjazdem na ich terytorium. Zgodnie z tym, co Trybunał podkreślił w przytoczonym wyroku, postanowienia EKPC „muszą być interpretowane i stosowane w sposób, który sprawia, że jej prawa stają się praktyczne i skuteczne, a nie teoretyczne i iluzoryczne” (teza 50). Ponadto powołując się na wewnętrzne prawo krajowe lub własne praktyki administracyjne państwa nie mogą uznawać,

⁶ *Hirsi Jamaa i inni przeciwko Włochom*, sprawa nr 27765/09, wyrok z dnia 23 lutego 2012.

⁷ *Shahzad przeciwko Węgrom*, sprawa nr 12625/17, wyrok z dnia 8 lipca 2021.

że ogrodzenie nie jest częścią ich terytorium i w ten sposób próbować ograniczyć swoją odpowiedzialność i jurysdykcję (Carrera, 2020, s. 6).

Zgodnie z międzynarodowymi standardami potwierdzonymi w wyroku *N.D. i N.T. przeciwko Hiszpanii*⁸, nawet odmowa wpuszczenia na terytorium kraju jest równoznaczna z wydaleniem, zwłaszcza gdy dana osoba znajduje się pod jurysdykcją władz tego kraju. Oznacza to, że w takich sytuacjach wszystkie przepisy dotyczące zasady *non-refoulement* powinny być przestrzegane. Zasada ta dotyczy wszystkich osób w drodze bez względu na ich status migracyjny, a więc nie tylko tych, które chcą ubiegać się o ochronę międzynarodową⁹. Wszyscy oni powinni mieć prawo do indywidualnej oceny ich sprawy i podlegać ochronie przed automatycznym wydaleniem, w szczególności do państwa, które mogłoby naruszyć ich prawa wynikające z art. 3 EKPC (Carrera, 2020, s. 3–5; Hakiki, 2022, s. 138).

Ochrona przed wydaleniem obejmuje zakaz zawrócenia osoby migrującej zarówno do jej kraju pochodzenia, jak i do państwa trzeciego, przez które podróżowała. Oznacza to, że nawet jeśli kraj pochodzenia zostanie uznany za bezpieczny, co zmniejsza prawdopodobieństwo uznania za zasadne wniosków o ochronę międzynarodową złożonych przez osoby w drodze pochodzące z tych krajów (zatem otrzymania przez nie statusu uchodźcy lub innej formy ochrony międzynarodowej), nie można ich wydalić do państwa tranzytu, jeżeli mogą być w nim narażone na złe traktowanie. Przepis ten został potwierdzony w wyroku *Illias i Ahmed przeciwko Węgrom*¹⁰ i powinien zostać zastosowany wobec sytuacji na wschodniej granicy UE, na której ludzie wypychani są z powrotem do Białorusi – państwa, na terenie którego potwierdzono wiele przypadków poważnej przemocy wobec osób w drodze (Klaus red., 2021).

W wielu innych wyrokach (*M.K. i inni przeciwko Polsce*, tezy 172-173¹¹ lub *M.A. i inni przeciwko Litwie*, tezy 105-115¹²) Trybunał podkreślił, że do obowiązków władz publicznych należy zbadanie, czy w kraju, do którego miałyby nastąpić wydalenie: (1) dana osoba ma realną możliwość właściwego i starannego rozważenia jej wniosku azylowego przez jego władze oraz (2) może korzystać ze skutecznej ochrony przed dalszym wydaleniem do kraju, w którym jej życie mogłoby być zagrożone. Jest to praktyczny skutek realizacji zakazu praktyki odsyłania łańcuchowego (*chain refoulemen*) (Oudejans i in., 2018, s. 616–617).

⁸ *N.D. i N.T. przeciwko Hiszpanii*, sprawy nr 8675/15 i 8697/15, wyrok z dnia 13 lutego 2020.

⁹ w innym wyroku Trybunał podkreślił, że osoby chcące ubiegać się o ochronę międzynarodową mogą wyrazić swoją wolę do złożenia wniosku w tej sprawie w dowolnej formie. Co więcej, władze państwa powinny „zapewnić funkcjonariuszom granicznym szkolenia, aby umożliwić im wykrywanie i zrozumienie chęci złożenia wniosków o ochronę, nawet w przypadkach, gdy osoby ubiegające się o nią nie są w stanie jasno poinformować o swoim zamiarze” (*M.A. i inni przeciwko Litwie*, sprawa nr 59793/17, wyrok z dnia 11 grudnia 2018, teza 109).

¹⁰ *Illias i Ahmed przeciwko Węgrom*, sprawa nr 47287/15, wyrok z dnia 21 listopada 2019.

¹¹ *M.K. i inni przeciwko Polsce*, sprawy nr 40503/17, 42902/17 i 43643/17, wyrok z dnia 23 lipca 2020.

¹² *M.A. i inni przeciwko Litwie*, sprawa nr 59793/17, wyrok z dnia 11 grudnia 2018.

3. Osoby wykluczone spod ochrony przez wzgląd na ich „własne zachowanie”

W sprawie *N.D. i N.T.* Trybunał ustanowił istotny wyjątek deklarując, że osoby w drodze mogą zostać pozbawione ochrony przewidzianej w Konwencji ze względu na ich „własne zachowanie”. Zdaniem ETPCz taka sytuacja ma miejsce, gdy:

osoby, które przekraczają granicę lądową w sposób nieautoryzowany (nielegalny), celowo wykorzystują do tego celu działanie w dużych grupach lub używają siły, zatem tworzą sytuację wyraźnego zakłócenia [porządku], którą trudno jest kontrolować i która zagraża bezpieczeństwu publicznemu (teza 201).

Niewątpliwie rodzi to pytanie, jak rozumieć „duże grupy” (*large numbers* jak określa je Trybunał), zatem ile osób potrzeba, aby uznać, że przesłanka ta została spełniona. Należy jednak podkreślić, że Trybunał nie odniósł się abstrakcyjnie i generalnie do osób, które nieregularnie przekraczają granicę, lecz skupił się na tym konkretnym zdarzeniu, które miało miejsce w określonym czasie i dotyczyło konkretnej grupy ludzi. W przypadku sprawy *N.D. i N.T.* była to grupa 600 osób (Baranowska, 2021, s. 209).

Kolejnym problemem w definicji w tej sprawie jest kwestia „użycia siły”. W sytuacji dotyczącej sprawy *N.D. i N.T.* skarżący wspięli się na ogrodzenie graniczne między hiszpańską enklawą w Melilli a Marokiem. Należy podkreślić, że Trybunał nie wspominał o żadnej formie przemocy stosowanej przez skarżących (lub jakiegokolwiek innego członka grupy, która zamierzała przekroczyć ogrodzenie) stosowanej wobec jakiegokolwiek innej przytoczonej osoby. Można więc powątpiewać w to, czy wnioskodawcy rzeczywiście „użyli siły” w celu przekroczenia granicy. Nie przeszkodziło to jednak ETPCz w stwierdzeniu, że członkowie „dużych grup” usiłujących przekroczyć granicę z „użyciem siły” ze względu na własne zachowanie sami wykluczają się spod zakresu standardów chroniących prawa człowieka osób migrujących.

Sprawa *N.D. i N.T.* stała się punktem odniesienia dla innych wyroków, w których ETPCz rozważał, czy doszło do „użycia siły”, które mogło ostatecznie wpłynąć na decyzję o zastosowaniu wyjątków od standardów ochrony. W sprawie *Shahzad przeciwko Węgrom* Trybunał uznając, że władze węgierskie dokonały zabronionego zbiorowego wydalenia, orzekł, że w odróżnieniu od sytuacji rozważanej w sprawie *N.D. i N.T.*, skarżący nie zastosował wobec nikogo przemocy (ani aktywnie, ani w formie oporu) i że wykonywał polecenia funkcjonariuszy służb granicznych (Hakiki, 2022, s. 145) (*Shahzad przeciwko Węgrom*, teza 61).

W niektórych innych sprawach ETPCz powrócił do kwestii sposobu przekraczania granic przez osoby w drodze. W wyroku *M.K. i inni przeciwko Polsce* Trybunał stwierdził naruszenie art. 4 Protokołu 4 dotyczącego osób w drodze odsyłanych na teren Białorusi po tym, jak nie zostały wpuszczone do Polski. Trybunał podkreślił, że skarżący próbowali legalnie wjechać do Polski i starali się złożyć wnioski o ochronę międzynarodową na przejściu granicznym w Terespolu. ETPCz uznał zatem za naruszenie przepisów Konwencji wypchnięcie skarżących na Białoruś przez polskie władze, które nie wywiązały się z obowiązku rozpatrzenia ich spraw w sposób właściwy i zindywidualizowany (tezy 203, 205, 207). Orzeczenie to było prawdopodobnie wynikiem tego, że zachowanie skarżących było – według Trybunału – „właściwe”, zgodne z prawem.

Problem nieregularnego przekroczenia granicy został rozwinięty przez Trybunał w wyroku w sprawie *A.A. i inni przeciwko Macedonii Północnej*¹³. Sposób, w jaki skarżący wjechali na terytorium państwa, stał się głównym powodem, dla którego ETPCz odrzucił w tej sprawie możliwość udzielenia im ochrony konwencyjnej.

Trybunał uważa, że brak indywidualnych decyzji o wydaleniu można usprawiedliwić tym, że skarżący (...) nie skorzystali z istniejących w tym celu oficjalnych procedur wjazdu, a zatem że była to konsekwencja ich własnego zachowania (teza 123).

Konsekwencje tej wykładni art. 4 protokołu 4 do EKPC mają zastosowanie tylko w sytuacji, gdy państwo skutecznie zapewnia możliwość złożenia wniosku o udzielenie ochrony międzynarodowej na przejściu granicznym¹⁴. W takich przypadkach władze zostały niejako upoważnione przez Trybunał do zawracania osób nieregularnie przekraczających granicę i wydalania ich ze swojego terytorium bez konieczności stosowania procedury (Schmalz, 2022). Co więcej zdaniem Trybunału, dana osoba nie zasługuje na ochronę konwencyjną, jeżeli nie jest w rzeczywistości zainteresowana ubieganiem się o ochronę międzynarodową, ale jedynie wykorzystuje ramy prawne Konwencji, aby kontynuować swoją podróż. Zatem jest to niejako pretekst do wpuszczenia jej do danego kraju, ale jej rzeczywistym zamiarem jest dalsze kontynuowanie podróży. Innymi słowy, Trybunał odmówił ochrony osobom, które traktują taki kraj jako tranzytowy (Mitsilegas, 2022, s. 266).

¹³ *A.A. i inni przeciwko Macedonii Północnej*, sprawy nr 55798/16 i 4 inne, wyrok z dnia 5 kwietnia 2022.

¹⁴ Warto zauważyć, że w praktyce Trybunału widoczne są podwójne standardy w zakresie oceny tzw. państw współpracujących i tzw. państw niewspółpracujących. Tym pierwszym Trybunał przyznawał znacznie większe zaufanie w zakresie udzielonych przez nie wyjaśnień w odniesieniu do skarg zgłaszanych przez osoby migrujące. Do drugiej grupy zaliczają się kraje, w których skuteczność ochrony praw człowieka budzi wątpliwości (Baranowska, 2023), w związku z czym władze tych państw i ich wyjaśnienia są postrzegane jako mniej godne zaufania (przykładowo Rosja i Turcja, ale w ostatnich latach również Polska i Węgry).

Z drugiej jednak strony Trybunał podkreślił, że oferowany przez państwo system dostępu do terytorium i procedur azylowych powinien być rzeczywisty i skuteczny, co oznacza m.in. ustanowienie wystarczającej liczby przejść granicznych¹⁵ (Baranowska, 2021, s. 209). Stanowisko to zostało potwierdzone w sprawie *Shahzad przeciwko Węgrom*, kiedy ETPCz stwierdził, że Węgry naruszyły EKPC, ponieważ skarżący został *de facto* pozbawiony możliwości skutecznego ubiegania się o ochronę międzynarodową na Węgrzech, gdyż nie miał realnej szansy na złożenie swojego wniosku w tzw. strefie tranzytowej (Schmalz, 2021). Bardzo ograniczona liczba takich stref została utworzona przez władze węgierskie, które wyznaczyły je jako jedyne miejsca, w których można było składać wnioski o azyl (Klaus, 2017).

W stosunku do państw UE inne, znacznie wyższe standardy w tym zakresie wyznaczył jednak Trybunał Sprawiedliwości UE w wyroku *M.A. przeciwko Litwie* (sprawa C-72/22 PPU)¹⁶ dotyczącym wywózki osób z drodze z terytorium Litwy do Białorusi w 2021 roku. TSUE podkreślił prawo każdej osoby do wnioskowania o ochronę międzynarodową, co może nastąpić w dowolnej formie i nie powinno być obudowane na pierwszym etapie żadnymi dodatkowymi formalnościami, ani też żadnymi restrykcjami. Prawo to obowiązuje niezależnie od tego, w jaki sposób dana osoba przekroczyła granice, ani jakie szanse powodzenia ma taki wniosek. Prawo krajowe nie może wprowadzać żadnych ograniczeń w tym zakresie (tezy 57-67). TSUE sprzeciwił się zatem obniżeniu standardów międzynarodowych przedstawionych w opisanych wyżej sprawach *N.D. i N.T. przeciwko Hiszpanii* oraz *A.A. i inni przeciwko Macedonii Północnej*. TSUE podkreślił także, że żadne tego rodzaju ograniczenia nie mogą być także wprowadzone powołując się na bezpieczeństwo państwa, stan wyjątkowy (czy nawet wojenny), a w szczególności na fakt masowego napływu cudzoziemców, których pobyt jest nieuregulowany, zatem którzy przekraczają granicę nielegalnie (tezy 72, 75).

Wyjątki ustanowione przez ETPCz należy uznać za niezgodne z rozwojem międzynarodowego prawa praw człowieka (Hakiki, 2022). Orzecznictwo zawarte w przytoczonych wyrokach zmienia podejście Trybunału ze „skoncentrowanego na osobie, chroniącego przede wszystkim prawa jednostki w ich interakcjach z państwami” (Carrera, 2020, s. 8) i stawia suwerenność (przynajmniej w zakresie kontroli migracji) państwa na pierwszym miejscu. Stanowisko to całkowicie ignoruje bezbronność osób w drodze i podważa ochronę, jaką zapewnia art. 3 EKPC. Konsekwencje niektórych wyroków ETPCz (zwłaszcza sprawy *N.D. i N.T.*) były kwestionowane przez inne organizacje międzynarodowe, w szczególności przez organy traktatowe ONZ, które

¹⁵ Warto jednak zauważyć, że w sprawie *N.D. i N.T.* Trybunał zignorował fakty przedstawione przez organizacje międzynarodowe, które dowodziły braku praktycznej skuteczności hiszpańskiego systemu w zakresie możliwości legalnego wjazdu do kraju i złożenia wniosku o ochronę międzynarodową w enklawach w Ceucie i Melilli przez obywateli krajów Afryki Subsaharyjskiej (Carrera, 2020, s. 11–17).

¹⁶ Wyrok w sprawie C-72/22 PPU z dnia 30 czerwca 2022 r.

w decyzjach i raportach dotyczących sytuacji w hiszpańskich enklawach w Ceucie i Melilli podkreśliły nielegalność praktyk stosowanych przez władze hiszpańskie. W dokumentach tych ich autorzy domagali się dokonywania zindywidualizowanej oceny sytuacji każdej jednostki przed jej wydaleniem do Maroka w odniesieniu do możliwości nieludzkiego jej traktowania przez władze marokańskie. Ocena taka powinna mieć miejsce niezależnie od sposobu, w jaki dana osoba dostała się na terytorium Hiszpanii (Carrera, 2020, s. 19–20).

4. Prawo do ochrony granic w odniesieniu do ochrony praw człowieka

Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej w art. 78 ust. 1 zobowiązuje UE do rozwijania wspólnej polityki azylowej, jednocześnie wzywając do kreowania jej zgodnie z międzynarodowymi standardami praw człowieka, ze szczególnym uwzględnieniem zagwarantowania dostępu do ochrony międzynarodowej i przestrzegania zasady *non-refoulement* (Goodwin-Gill, 2011, s. 446). Obowiązek ten został również wyraźnie podkreślony przez ETPCz w sprawie *M.S.S. przeciwko Belgii i Grecji*¹⁷, w której prawo państwa do ochrony granic lub zapobiegania nielegalnemu przekraczaniu granic zostało przez Trybunał zrównoważone obowiązkiem pełnego przestrzegania międzynarodowych standardów i zobowiązań. ETPCz w szczególności zaznaczył konieczność ochrony jednostek przed ryzykiem tortur lub nieludzkiego traktowania (art. 3 EKPC). W związku z tym zasada *non-refoulement* musi być przestrzegana w przypadku każdego wydalenia, nawet jeśli umowy o readmisji służyły jako ramy prawne dla tego rodzaju działań, pozwalając na wprowadzenie przyspieszonych procedur. Trybunał nakazał również, że państwo musi zapewnić skuteczny środek odwoławczy (w tym kontrolę sądową) w celu kontrolowania działań władz i zapobiegania niezgodnemu z prawem odsyłaniu osób migrujących. Nieodwracalny charakter takich działań sprawia bowiem, że mogą one spowodować nieodwracalne szkody (Dicle Ergin, 2022, s. 204–205, 208–209; Goodwin-Gill, 2011, s. 454).

Przytoczona linia orzecznictwa została zmieniona w sprawie *N.T. i N.D.* W wyroku tym Wielka Izba odniosła się do suwerenności państwa w zakresie ochrony swojego terytorium i zarządzania procesami migracyjnymi, w tym nieregularnym przekraczaniem granicy. Trybunał przyznał władzom państw prawo do wskazania określonych przejść granicznych wzdłuż granicy, na których można złożyć wniosek o udzielenie ochrony międzynarodowej,

¹⁷ *M.S.S. przeciwko Belgii i Grecji*, sprawa nr 30696/09, wyrok z dnia 21 stycznia 2011.

a w konsekwencji umożliwił odmowę przyjęcia takich wniosków w innych sytuacjach, w szczególności po nieregularnym przekroczeniu granicy. Innymi słowy, w takiej sytuacji ETPCz zaakceptował zawracanie osób do linii granicznej bez wdrożenia odpowiednich procedur. Warto zauważyć, że jest to niespójne z wcześniej wyrażonym przez Trybunał w tym samym wyroku wymogiem stosowania zasady *non-refoulement* bez wyjątków, w każdym pojedynczym przypadku (Carrera, 2020, s. 5–6). To także sprzeczne z orzeczeniem TSUE w sprawie *C-72/22 PPU*. Pewną zmianę (pytanie, na ile trwałą) widać jednak w najnowszym orzeczeniu *K.P. przeciwko Węgrom*¹⁸, gdzie ETPCz uznał naruszenie przez Węgry przepisów Konwencji ponieważ wydalenie nastąpiło bez wydania jakiegokolwiek formalnej decyzji oraz bez przebadania indywidualnej sytuacji skarżącego (teza 7).

Kolejny obowiązek podkreślony przez Trybunał w sprawie *Alhowais przeciwko Węgrom*¹⁹, dotyczył planowania i prowadzenia operacji granicznych. Powinny one aktywnie chronić życie osób przemieszczających się i minimalizować sytuacje narażające ich na jego utratę. „Wiąże się to z obowiązkiem podjęcia operacyjnych środków zapobiegawczych w celu uniknięcia ryzyka rzeczywistego i bezpośredniego zagrożenia życia, o którym władze wiedziały lub powinny były wiedzieć” (teza 132). Reguły te odnoszą się również do budowy jakichkolwiek barier fizycznych na granicach. Należy podkreślić, że władze nie mogą uchylić się od tego obowiązku nawet w czasie wzmożonego napływu osób w drodze – fakt ten nie może być wykorzystywany jako pretekst do uchylenia się od odpowiedzialności ochrony życia osób migrujących, niezależnie od sposobu przekraczania przez nich granicy. Te proaktywne obowiązki państw dotyczą również przypadków, gdy z uwagi na wdrożone przez nie procedury ochrony granic, osoby w drodze wybierają trasy niebezpieczne geograficznie, w tym także gdy nie są odpowiednio przygotowane do przetrwania takiej trudnej pogodowo lub geograficznie podróży. We wszystkich wyżej wymienionych sytuacjach pozytywne obowiązki rządu w rzeczywistości nawet wzrastają, ponieważ władze znają trasy i sposoby zachowania się osób w drodze. Powinno to zatem prowadzić do skuteczniejszego planowania i prowadzenia bezpiecznych operacji na granicach (Łysienia, 2023, s. 9). Chciałbym to jeszcze raz podkreślić, że zdaniem Trybunału liczba osób przekraczających lub próbujących przekroczyć granice nie ma tu znaczenia dla istnienia tych obowiązków.

Co więcej, w przeciwieństwie do sprawy *N.D. i N.T.* w wyroku *Alhowais przeciwko Węgrom* ETPCz uznał, że w sytuacjach ochrony życia kwestia „zawinionego zachowania” skarżących wynikającego z faktu nieregularnego przekroczenia granicy nie ma znaczenia. Element ten nie

¹⁸ *K.P. przeciwko Węgrom*, sprawa nr 82479/17, wyrok z dnia 18 stycznia 2024.

¹⁹ *Alhowais przeciwko Węgrom*, sprawa nr 59435/17, wyrok z dnia 2 lutego 2023.

został w ogóle wzięty pod uwagę przez Trybunał, pomimo że był podnoszony przez Węgry w ramach ich argumentacji (Łysienia, 2023, s. 11).

Kolejny wyjątek, jaki robi wprost Trybunał, dotyczy osób małoletnich bez opieki, które z uwagi na ich status faktyczny znajdują się w szczególnie delikatnej oraz niebezpiecznej sytuacji. W sprawie *K.P. przeciwko Węgrom* ETPCz podkreślił, że osoby te powinny być traktowane wyjątkowo i powinny mieć zapewnioną ochronę niezależnie od tego, jaki jest ich status migracyjny, zatem także jeśli przekroczyli granicę w sposób nielegalny lub ich status jest nieuregulowany (teza 9).

5. Próby regulowania wywózek (pushbacków) w ustawodawstwie krajowym

Wywózki (*pushbacki*) są częścią szerszego zjawiska, które można nazwać „ukrytym wdrażaniem granic” (*covert border enforcement*), będącym „zbiorem praktyk, w ramach których państwa skutecznie uniemożliwiają ludziom wjazd na ich terytorium, jednocześnie zaprzeczając, że takie praktyki mają miejsce” (Baranowska, 2023, s. 1). Ważną częścią tych praktyk są różnego rodzaju „manewry” czy też „sztuczki” prawne, które obejmują przyjmowanie przepisów, na pierwszy rzut oka wyglądających na zgodne z prawem międzynarodowym, ale które w rzeczywistości pełnią następujące funkcje. Z jednej strony, kreują one moralną obojętność społeczeństwa i próbują zmniejszyć moralne znaczenie szkód, które te działania wyrządzają osobom w drodze lub do których się przyczyniają. Jednocześnie przepisy te mają na celu próbę uchylecia się od prawnej (a także moralnej) odpowiedzialności państwa i jego władz za te nielegalne działania. Nic nie ukryje jednak faktu, że są one okrutne i krzywdzą osoby w drodze. To „okrucieństwo nie przejawia się jedynie przez łamanie prawa. W zależności od tego, w jaki sposób prawo jest stosowane, może ono pomóc w tworzeniu warunków, które to okrucieństwo umożliwią” (Barnes, 2022, s. 443).

Grażyna Baranowska apeluje o stosowanie terminu „gruntowanie praktyk w prawie krajowym” (*grounding the practice in domestic law*) (Baranowska, 2021, s. 196) w odniesieniu do opisanych powyżej metod, zamiast posługiwania się słowem „legalizacja” wywózek (*pushbacków*). Żadna z owych praktyk nigdy nie może być bowiem objęta pojęciem legalności, ponieważ są one zakazane przez międzynarodowe standardy, bez względu na to, co zrobią władze danego państwa, jak nazwą takie praktyki w prawie krajowym lub czy uznają, że jest to tylko praktyka administracyjna (Hakiki, 2022, s. 138). Podejście to zostało potwierdzone

w wyroku *Shahzad przeciwko Węgrom*, w którym Trybunał stwierdził, że dla oceny naruszenia Konwencji nie ma żadnego znaczenia, w jaki sposób prawo krajowe określa daną praktykę, jeżeli jej rzeczywistą funkcją jest wydalenie danej osoby z terytorium tego konkretnego państwa (Schmalz, 2021). Podobne zdanie wyraził TSUE w sprawie *C-72/22 PPU* (teza 75).

Mimo to niektóre państwa próbowały zakorzenić te praktyki w swoim ustawodawstwie krajowym. Należą do nich m.in. Polska, Litwa, Włochy, Hiszpania, Grecja i Węgry – by wymienić tylko niektóre z nich (Baranowska, 2021; Barnes, 2022; Carrera, 2020; Gkliati, 2022; Klaus, 2017; Perkowska & Gutauskas, 2023).

6. Frontex i jego odpowiedzialność za łamanie praw człowieka na granicach

Rola Frontexu jako agencji UE odpowiedzialnej za zarządzanie granicami stale rośnie, nabierając szczególnej wagi po tzw. kryzysie uchodźczym z 2015 roku (Fernández-Rojo, 2021). Funkcjonariusze zatrudnieni przez Frontex wraz z lokalnymi strażami granicznymi działają na zewnętrznych granicach UE. Ich obecność rodzi pytanie o prawną odpowiedzialność agencji za niewłaściwe zachowania, jakich w zakresie ochrony europejskich granic dopuszczają się jej przedstawiciele (Mitsilegas, 2022, s. 267–268). Szczególnie, że sama agencja zwiększa zatrudnienie swoich funkcjonariuszy operacyjnych i oczekuje także większych kompetencji dowódczych przekazywanych przez państwa członkowskie²⁰.

Czysto teoretycznie Frontex powinien przyczyniać się do zwiększenia ochrony praw człowieka w zakresie działań wynikających z jego kompetencji. W praktyce jednak, jak pokazały jego niedawne operacje w Grecji i na Węgrzech, nie tylko nie ma to miejsca, ale jego obecność może wręcz stanowić zagrożenie dla skuteczności ochrony osób w drodze. Funkcjonariusze Frontexu byli obojętni na przemoc stosowaną na granicach obu państw i bez sprzeciwu obserwowali praktyki wywózek (*pushbacków*) dokonywanych przez lokalne władze. Naruszenia praw człowieka były zatem niejako legitymizowane samą obecnością funkcjonariuszy Frontexu, którzy niekiedy brali nawet czynny udział w ukrywaniu informacji o stosowaniu tych praktyk na granicach (Gkliati, 2022, s. 179–180, 188). Fakt ten nie dziwi z uwagi na to, że agencja ta znana jest z zatajania aktywnego udziału własnych funkcjonariuszy w praktykach potępianych przez inne instytucje międzynarodowe, jak np. w przypadku lotów powrotnych

²⁰ <https://digit.site36.net/2024/01/25/frontex-threatens-to-withdraw-from-spain-after-border-agency-starts-new-command-structure/> [dostęp 30.01.2024].

z Węgier do Afganistanu, które były kontynuowane pomimo wielokrotnego wzywania Frontexu do wycofania się z nich ze względu na naruszanie przez węgierski rząd zasady *non-refoulement* (Gkliati, 2022, s. 180).

Działania funkcjonariuszy Frontexu sprawiają, że zdaniem wielu akademików i akademikzek ponosi on prawną odpowiedzialność za współudział w łamaniu praw człowieka wraz z władzami państw, które prowadzą takie operacje. Jest to raczej odpowiedzialność pośrednia za wspieranie (finansowo lub technicznie) operacji, które zostały uznane za niezgodne z standardami międzynarodowymi, lub po prostu za jakikolwiek udział w nich, włącznie z niewycofaniem swoich funkcjonariuszy z takich działań (Gkliati, 2022, s. 192).

Pomimo praktyk stosownych przez Frontex, nie należy jednak lekceważyć potencjalnej roli, jaką mógłby odgrywać pod warunkiem, że stałby na straży ochrony jednostki i praw człowieka, a nie bezkrytycznie wspierał wszelkie działania, jakie państwa członkowskie prowadzą na granicach. Oprócz oferowania odpowiednich szkoleń funkcjonariuszom straży granicznych i uwrażliwiania ich na prawa człowieka, agencja mogłaby stworzyć mechanizm składania skarg, który umożliwiłby prowadzenie dochodzenia przypadków łamania praw człowieka (Gkliati, 2022, s. 187).

Dotychczasowy mechanizm funkcjonowania Frontexu okazał się jednak nieskuteczny. Przykładem może być fakt, że Frontex nie rozpoznał żadnych naruszeń w sytuacji na granicy polsko-białoruskiej, gdzie osoby ubiegające się o azyl były (i nadal są) wypychane przez polskie władze z powrotem na Białoruś (Fernández-Rojo, 2021, s. 196–197). Te same sytuacje, które zostały zignorowane przez Frontex i w których nie doszukał się on naruszeń, zostały następnie uznane za nielegalne i sprzeczne z Europejską Konwencją Praw Człowieka jako przykłady nielegalnego zbiorowego wydalenia (sprawa *M.K. i inni przeciwko Polsce* czy *D.A. i inni przeciwko Polsce*²¹).

7. Eksternalizacja granic i odpowiedzialność za łamanie praw człowieka

Zawieranie umów z krajami sąsiadującymi z państwami Globalnej Północy i przerzucanie na nie odpowiedzialności za kontrolowanie osób w drodze jest częścią zjawiska eksternalizacji zarządzania migracjami. Umowy te mają różne formy i tworzą różnorodne przestrzenie

²¹ *D.A. i inni przeciwko Polsce*, sprawa nr 51246/17, wyrok z dnia 8 lipca 2021.

prawne. Stanowią również skomplikowaną przestrzeń dla ochrony praw człowieka, osłabiając bezpośrednią odpowiedzialność zarówno poszczególnych państw członkowskich, jak i całej UE. Organy międzynarodowe, stosując różne strategie, starają się unikać prawnej oceny takich umów – jak miało to miejsce w przypadku Trybunału Sprawiedliwości UE i umowy pomiędzy UE a Turcją (Spijkerboer, 2018).

Jedna z najnowszych takich umów została podpisana przez UE i Włochy z Libią. W ramach porozumienia strony zgodziły się aktywnie wspierać władze libijskie w przechwytywaniu wszystkich łodzi, które opuściły Libię. Pomoc ta obejmuje nie tylko szkolenie libijskiej straży przybrzeżnej i zapewnianie jej (czyli zakup) odpowiednich statków patrolowych, ale także dostarczanie szczegółowych informacji na temat lokalizacji łodzi osób migrujących oraz nadzór nad całą operacją ich zawracania do Libii (*pullbacks*). Operacje te przedstawiane są europejskiej opinii publicznej jako forma zapobiegania śmiertelnym tragediom na morzu, zatem jako ochrona osób w drodze oraz jako walka z międzynarodowymi grupami przestępczymi zajmującymi się przemytem ludzi. Rzeczywistym celem tych działań jest jednak wyminięcie orzecznictwa ETPCz, a w szczególności standardów ustanowionych przez Trybunał w sprawie *Hirsi Jaama przeciwko Włochom*.

UE odwraca wzrok od tego, że zawracane do Libii osoby migrujące narażone są na poważne naruszenia praw człowieka, włącznie z powszechną przemoc fizyczną i seksualną, długotrwałym uwięzieniem, wymuszeniami okupów oraz innymi formami nieludzkiego traktowania, w tym także sprzedażą ludzi na swego rodzaju targach niewolników (Barnes, 2022, s. 452–454).

Pomimo że wciąż czekamy na rozstrzygnięcie kwestii zawracania (*pullbacks*) przez ETPCz (sprawa *S.S. i inni przeciwko Włochom* jest nadal jest w toku), inne podmioty międzynarodowe odniosły się już do zagadnienia stosowania tych praktyk. Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. tortur potwierdził w swoim raporcie z 2018 r., że zawracania (*pullback*) naruszają zasadę *non-refoulement*. Zwłaszcza, gdy państwo aktywnie uczestniczy i pomaga w takich operacjach, mając jednocześnie świadomość rzeczywistej sytuacji panującej w danym kraju w zakresie stosowania tortur lub innych form nieludzkiego traktowania osób migrujących²².

²² Report of the Special Rapporteur on Torture i Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, Doc. Nr A/HRC/37/50 (2018), p.15-16, 20.

8. Monitorowanie naruszeń na zewnętrznych granicach UE

Ustanowienie mechanizmów monitorowania potencjalnych naruszeń praw człowieka na granicach zewnętrznych UE, a w szczególności zasady *non-refoulement*, jest wspólną odpowiedzialnością Unii Europejskiej i jej państw członkowskich. Brak procedur gwarantujących poszanowanie tej zasady ustanawia drogę do dalszych naruszeń tych norm. Frontex jest jednym z aktorów, którzy mogliby odegrać rolę w tym zakresie na szczeblu agencji unijnych. Powinna ona zakładać monitoring prowadzony na różnych granicach UE przez niezależnych i bezstronnych obserwatorów. Pozycja obecnie funkcjonujących urzędników ds. praw podstawowych (*Fundamental Right Officers*) działających w ramach Frontexu jest zbyt słaba, ale ma duży potencjał, możliwy do spełnienia pod warunkiem nadania im większych uprawnień wykonawczych i interwencyjnych oraz gwarancji niezależności i transparentności, czyli ujawniania naruszeń (Fernández-Rojo, 2021, s. 201; Gkliati, 2022, s. 185).

Analiza obowiązujących przepisów, również tych obowiązujących na niskim szczeblu wewnętrznych instrukcji i poleceń wydawanych funkcjonariuszom straży granicznej, musi być częścią wspomnianego mechanizmu monitorowania. Niezwykle istotne jest, aby międzynarodowe standardy praw człowieka były odpowiednio przenoszone i zakorzeniane w takich dokumentach, które powinny być dostępne dla opinii publicznej albo przynajmniej dla ekspertów, w tym dla organizacji społecznych. Następnym krokiem jest nadzór nad ich wdrażaniem, w celu zapewnienia realnego stosowania ich w codziennych zachowaniach funkcjonariuszy publicznych w terenie. Częścią takiego monitoringu jest również zbieranie danych o operacjach prowadzonych na granicach i osobach, wobec których zostały one zastosowane. Zgromadzone dane powinny być publicznie dostępne lub przynajmniej udostępniane wyspecjalizowanym biurom ochrony praw człowieka: krajowym, takim jak rzecznicy praw obywatelskich, i międzynarodowym, takim jak UNHCR (Goodwin-Gill, 2011, s. 456), ale także niezależnym organizacjom społecznym.

9. Podsumowanie

Co powyższa analiza wyjaśnia w zakresie sytuacji wywózek na granicy polsko-białoruskiej, które odbywają się nieprzerwanie od sierpnia 2021 roku? W moim przekonaniu jasno potwierdza, że działania polskich władz są sprzeczne z prawem międzynarodowym (i takich właśnie wyroków należy się spodziewać w sprawach, które są obecnie rozpatrywane przez ETPCz przeciwko Polsce). Polskie przepisy w tym zakresie nie mogą zostać ocenione inaczej, co

wprost pokazuje wyrok TSUE w litewskiej sprawie C-72/22 PPU, gdzie ocenie podlegała analogiczna do polskiej sytuacja.

Co więcej w moim przekonaniu nie ma żadnej możliwości wprowadzenia rozwiązań prawnych, które w jakikolwiek sposób na przyszłość sankcjonowałyby prawnie tę sytuację i to z kilku względów:

- Białoruś jest państwem, w którym wobec osób w drodze stosowane są różnego rodzaju formy przemocy fizycznej i seksualnej, które wypełniają definicję tortur oraz nieludzkiego traktowania. Praktyki takie wielokrotnie wykazywała Grupa Granica oraz raporty organizacji międzynarodowych. Wydalenie jakiejkolwiek osoby do Białorusi jest zatem naruszeniem zasady *non-refoulement* i jako takie jest zakazane. Dotyczy to także osób, które pochodzą z tzw. bezpiecznych państw – istotne jest to, że to w Białorusi ich prawo do ochrony przed torturami jest zagrożone, a nie w państwie pochodzenia;
- Osoby w drodze chcące wnioskować o ochronę międzynarodową w Polsce nie mają jak tego zrobić – wszystkie przejścia graniczne z Białorusią są obecnie zamknięte, zatem nie istnieje realny dostęp do procedury azylowej stworzonej przez polski rząd, którego wymaga ETPCz i co potwierdzał w sprawach węgierskich oraz w *N.D. i N.T.* Nawet gdyby jednak istniał, TSUE wprost stwierdził, że każda osoba ma prawo do złożenia wniosku o ochronę międzynarodową niezależnie od tego, w jaki sposób przekroczyła granicę;
- Nie sposób wprowadzić żadnych racjonalnych uzasadnień dla stosowania wywózek i próby ich „legalizacji” – nie jest nimi także duży napływ osób w drodze do Polski (który w rzeczywistości trudno zresztą uznać za szczególnie masowy). Wynika to wprost z orzecznictwa TSUE;
- Państwo ma obowiązek zapewnić szczególną ochronę przed śmierciami na granicy. Według danych Grupy Granica do końca 2023 roku na pograniczu zmarło 55 osób (a to tylko stuprocentowo potwierdzone informacje). Wyrok w sprawie *Alhowais przeciwko Węgrom* wprost stanowi, że państwo ma tu obowiązki proaktywne i nie może się z nich zwolnić – musi zapewnić bezpieczeństwo. Wytłumaczeniem nie może być ani duży napływ osób, ani sposób przekraczania przez nich granicy, ani trudne warunki atmosferyczne czy krajobrazowe. Władze mają aktywny obowiązek przeciwdziałania śmierciom na granicach. Obowiązek ten jest wręcz silniejszy, gdy władze wiedzą, w jaki sposób granica jest przekraczana i co może doprowadzić do śmierci osób w drodze;

- Na rządy państw są nałożone obowiązki indywidualnej oceny każdej sprawy i każdej osoby, a także zapewnienie, by procedury te były kontrolowane przez niezależne instytucje (sądy). Niedopuszczalne jest zmuszenie jakiegokolwiek osoby do powrotnego przekroczenia granicy bez przeprowadzenia takich procedur.

INP
PAN

Niniejsza analiza została przygotowana w ramach projektu „Finding Agreement in Return (FAiR)” finansowanego przez Komisję Europejską w ramach Horizon Europe (umowa numer 101094828) i realizowanego m.in. przez Instytut Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk. Zawarte w tekście informacje nie zawierają stanowiska Unii Europejskiej.

Niniejszy tekst stanowi część większej analizy na temat praw człowieka w procedurach powrotowych. Autor pragnie serdecznie podziękować Erykowi Kryńskiemu za pomoc w tłumaczeniu tego tekstu na język polski.

Witold Klaus – doktor habilitowany nauk prawnych, profesor w Instytucie Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk (kierownik Zakładu Kryminologii oraz Centrum Badań nad Prawem Migracyjnym) oraz badacz w Ośrodku Badań nad Migracjami Uniwersytetu Warszawskiego, kryminolog, badacz migracji, aktywista społeczny; współprzewodniczący Konsorcjum Migracyjnego; członek prezydium Komitetu Badań nad Migracjami PAN; stypendysta Max Planck Society for the Advancement of Science, British Academy, Bielefeld University oraz rządu USA; laureat Społecznego Nobla 2008 dla innowatora społecznego (nagroda przyznawana przez Fundację Ashoka – Innovators for the Public).

Bibliografia

- Baranowska, G. (2021). Pushbacks in Poland: Grounding the Practice in Domestic Law in 2021. *Polish Yearbook of International Law*, 41, 193–211.
<https://doi.org/10.24425/PYIL.2022.142346>
- Baranowska, G. (2023). Exposing Covert Border Enforcement: Why Failing to Shift the Burden of Proof in Pushback Cases is Wrong. *European Convention on Human Rights Law Review*, 4(4), 473–494. <https://doi.org/10.1163/26663236-bja10070>
- Barnes, J. (2022). Torturous journeys: Cruelty, international law, and pushbacks and pullbacks over the Mediterranean Sea. *Review of International Studies*, 48(3), 441–460.
<https://doi.org/10.1017/S0260210522000110>
- Carrera, S. (2020). *The Strasbourg court judgement „N.D. and N.T. v Spain”: a „carte blanche” to push backs at EU external borders?* [EUI Working Paper RSCAS]. European University Institute. <https://cadmus.eui.eu/handle/1814/66629>
- CoE. (2022). *Pushed beyond the limits. Four areas for urgent action to end human rights violations at Europe’s borders. Recommendation by the Council of Europe Commissioner for Human Rights.* Council of Europe. <https://rm.coe.int/pushed-beyond-the-limits-urgent-action-needed-to-end-human-rights-viol/1680a5a14d>
- Crosby, A. (2014). The Political Potential of the Return Directive. *Laws*, 3, 117–140.
<https://doi.org/doi:10.3390/laws3010117>
- Dicle Ergin, A. (2022). “Protection” or “Instrumentalization” of Refugees: Will the European Court of Human Rights Fill in the Gaps in Pushback Cases After the Greece/Turkey Border Events? w E. Kassoti & N. Idriz (Red.), *The Informalisation of the EU’s External Action in the Field of Migration and Asylum* (s. 193–234). T.M.C. Asser Press and Springer.
https://doi.org/10.1007/978-94-6265-487-7_10
- Fernández-Rojo, D. (2021). *EU Migration Agencies: The Operation and Cooperation of FRONTEX, EASO and EUROPOL*. Edward Elgar Publishing.
- Gkliati, M. (2022). The Next Phase of The European Border and Coast Guard: Responsibility for Returns and Push-backs in Hungary and Greece. *European Papers - a Journal on Law and Integration*, 2022 7(1), 171–193. <https://doi.org/10.15166/2499-8249/553>
- Goodwin-Gill, G. S. (2011). The Right to Seek Asylum: Interception at Sea and the Principle of Non-Refoulement. *International Journal of Refugee Law*, 23(3), 443–457.
<https://doi.org/10.1093/ijrl/eer018>
- Hakiki, H. (2022). The ECtHR’s Jurisprudence on the Prohibition of Collective Expulsions in Cases of Pushbacks at European Borders: a Critical Perspective. w S. Schiedermaier, A.

- Schwarz, & D. Steiger (Red.), *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights* (s. 133–164). Nomos.
- Klaus, W. (2017). Closing Gates to Refugees: The Causes and Effects of the 2015 “Migration Crisis” on Border Management in Hungary and Poland. *Yearbook of the Institute of East-Central Europe*, 15(3), 11–34.
- Klaus, W. (Red.). (2021). *Humanitarian crisis at the Polish-Belarusian border. Report by Grupa Granica*. Grupa Granica. <https://grupagranica.pl/files/Grupa-Granica-Report-Humanitarian-crisis-at-the-Polish-Belarusian-border.pdf>
- Łysienia, M. (2023). Pushbacks, border deaths and the right to life: The recent case law of the European Court of Human Rights. *ERA Forum*, 24(3), 419–433.
<https://doi.org/10.1007/s12027-023-00765-6>
- Mitsilegas, V. (2022). The EU external border as a site of preventive (in)justice. *European Law Journal*, 28(4–6), 263–280. <https://doi.org/10.1111/eulj.12444>
- Oudejans, N., Rijken, C., & Pijnenburg, A. (2018). Protecting the EU External Borders and the Prohibition of Refoulement. *Melbourne Journal of International Law*, 19(2), 614–638.
- Perkowska, M., & Gutauskas, A. (2023). Were the Lithuanian and Polish Responses to the Refugee Influx Legal or Illegal? *Białostockie Studia Prawnicze*, 28(1), 117–136.
<https://doi.org/10.15290/bsp.2023.28.01.07>
- Schmalz, D. (2021). Rights that are not Illusory: The ECtHR Rules on Pushbacks from Hungary. *Verfassungsblog*. <https://doi.org/10.17176/20210709-140123-0>
- Schmalz, D. (2022). Enlarging the Hole in the Fence of Migrants’ Rights: A.A. and others v. North Macedonia. *Verfassungsblog*. <https://doi.org/10.17176/20220406-131305-0>
- Spijkerboer, T. (2018). Bifurcation of people, bifurcation of law: Externalization of migration policy before the EU Court of Justice. *Journal of Refugee Studies*, 31(2), 216–239.
<https://doi.org/10.1093/jrs/fex038>

Konsorcjum organizacji społecznych działających na rzecz migrantów i uchodźców to 9 organizacji społecznych wyznających wspólne wartości i połączonych wizją tego, jak powinna wyglądać Polska i Europa, którą współtworzą migranci i migrantki.

Naszą misją jest działanie na rzecz uchodźców i uchodźczyń oraz migrantek i migrantów, by każdy i każda z nich mogli w pełni korzystać ze swoich praw i wolności. Chcemy tworzyć szeroką platformę do wspólnych działań, wymiany doświadczeń, podnoszenia jakości pracy i debaty publicznej w obszarze migracji i integracji w Polsce.

**Koalicja organizacji społecznych działających
na rzecz migrantów i uchodźców w Polsce**

konsorcjum@konsorcjum.org.pl

konsorcjum.org.pl

ul. Szpitalna 5/14, 00-031 Warszawa